

Acı verici gözden geçirmeler: İnsan haklarını yeniden düşünmek

Munsif MERZUKÎ,

28 Mayıs 2020

<https://fikirturu.com/toplum/aci-verici-gozden-gecirmeler-insan-haklarini-yeniden-dusunmek/>

İnsan hakları kavramını da İnsan Hakları Evrensel Beyanname'si'ni de gözden geçirme zamanı gelmedi mi? İnsanın hem cellât hem de kurban olduğu gerçeğini kabullenmezse insanlığı neler bekliyor? Yoksa salgın tabiatın kendini savunma yolu mu? Tunus'un eski cumhurbaşkanı, düşünür ve hekim Munsif Merzûkî'nin yazısı...

11 Mayıs tarihinde *Fikir Turu*'nda Tunus eski Cumhurbaşkanı (2011-2014), aynı zamanda dünyaca tanınmış Arap mütefekkirlerinden ve insan hakları savunucularından olan Prof. Dr. Munsif Merzûkî'nin 19 Mart'ta yayınlanmış "Koronavirüs ve kardeşleri"¹ başlıklı ilk makalesinin tercümesini yayınlamıştık. Merzûkî daha sonra Mayıs ayından itibaren *el-Cezire*'de her hafta bir yazı yayımlamaya başladı.

Yazı dizilerinin ana fikri, koronavirüsle birlikte bir silkelenme yaşadığımız şu günlerde küresel, bölgesel ve yerel düzeyde insan hakları, demokrasi, liberalizm gibi birtakım doktrin ve ideolojileri acı da olsa yeniden gözden geçirmemiz gerektiği, aksi takdirde feci akıbetlerle karşı karşıya kalacağımız üzerine kurulu. 3 Mayıs tarihli "Koronavirüs, Acı Verici Gözden Geçirmeleri Gerekli Kılıyor"² başlıklı önemli yazısıyla konuya giriş yaptıktan sonra, aşağıda okuyacağınız insan hakları odaklı analizi yayınladı.

Merzûkî, analizinde İnsan Hakları Evrensel Beyanname'si'ni "fıkrî otopsi masası"na yatırarak bu alanın -insanoğlunun gerçek ve karmaşık tabiatı ışığında- nasıl üç düzeyde yeniden gözden geçirilmesi gerektiğini anlatıyor. Bu bağlamda her hakkın bir görevle ve her görevin kanunî bir yükümlülükle ilişkilendirilmesi gerektiğini savunuyor.

Bireycilik: İnsanı tanrılaştırmak

İsraili yazar Yuval Harari tartışmalı bir isim olmakla birlikte okumaya değer. Son kitabı *Homo Deus: Yarının Kısa Bir Tarihi*, dinlerin yaratılmasının tarih boyunca hiç durmadığını ve durmayacağını, 17., 18. ve 19. yüzyıllarda Avrupa'dan kaynaklı ortaya çıkan "bireycilik" olarak adlandırdığı çağdaş dinin en ufak bir gizleme gereği dahi duymadan insanı tanrılaştırdığını söylüyor (ve kitabının başlığı *Tanrı İnsan* da buradan geliyor) ... Aranızda bu dini hiç duyan var mı? Acaba şeytana tapan satanistler gibi gizli bir din mi? Harari, hayır asla, aksine İslamiyet ve Katoliklikten bile daha yaygın olan aleni bir din diyor.

Harari'nin ileri sürdüğü argümanlar şunlar:

- Her yeni dinin eski kutsaldan kurtulup alternatif bir kutsal bulması gerekir ve bu tam da bireyciliğin, insanoğlunu –dünyayı ve değişimlerini anlamının referansı, yasamanın kaynağı ve ibadetgâh kılmak için– Yaratan'la yer değiştirmek suretiyle yaptığı şeydir.
- Her yeni dinin bir peygambere veya peygamberlere ihtiyacı vardır ve bu, tam da bireyciliğin Rousseau, Voltaire, Nietzsche, Adam Smith ve Karl Marx gibi laik “peygamberleri” pazarlamasıyla gerçekleşmiştir.
- Her yeni dinin insanı ve dünyanın durumunu iyileştirmek için bir projesi vardır ve bu, tam da bireyciliğin yaptığı ve halen de yapmaya devam ettiği şey olup üç koldan silahlanmıştır:
 1. İktisadi kol: Liberalizm olup üretim ve tüketimin düzenlenmesiyle ilgili tüm konularda birincil referans olarak bireyi kabul eder.
 2. Siyasi kol: Demokrasi olup yönetimle alakalı tüm meselelerde birincil referans olarak bireyi kabul eder.
 3. İdeolojik kol: İnsan hakları olup insanın ne olduğunu ve nelerin lehine, nelerin aleyhine olduğunu belirlemede birincil referans olarak bireyi kabul eder.

(...)

Harari'nin insan haklarının bireycilik dininin ideolojik kolu olduğunu belirttiği bölümde – adeta yılan sokmuşçasına– silkelendiğimi itiraf ediyorum. Kendimi hep şöyle tanımlayageldim: Milliyetçi olmayan bir Arap, ateist olmayan bir laik ve İslamcı olmayan bir Müslüman. Peki, yerine insanı koymak amacıyla Tanrı'yı merkezden çıkartan bir dine farkında olmadan bağlanmışken nasıl aynı anda bir Müslüman olabilirim?

İnsan hakları çağrısına adadığım [2003'te yayınlanan] kitabımın başlığının *Mukaddes İnsan* olması bir tesadüf mü? Bu, tam anlamıyla dâhil olduğum fikrî sistemin beni itiraf edebileceğimden çok daha fazla kullandığı anlamına gelmez mi?

Her ikisi de internet sitemde mevcut olan *Mukaddes İnsan ve İnsan Hakları: Yeni Bir Vizyon* kitaplarıma baktığımda, insanın saygınlığı ve kutsallığını, insanın kendisinden menkul değil, -[Allah'ın varlığına delil sorulduğunda bir bedevinin meşhur cevabı olan] “Deve pisliği develerin varlığına, ayak izi yayanın geçtiğine delalet eder” darbimeselinden hareketle- yaratılan da Yaratan'ına delalet eder anlayışıyla savunduğumu keşfederek rahat bir nefes alabildim.

Fakat şahsi duruşumdan bağımsız olarak, acaba İnsan Hakları Evrensel Beyanname, insanı, kutsallığın tüm tezahürlerini atfettiğimiz bir tanrı olarak addetmeye bizi gerçekten teşvik etti mi, yoksa Harari haksız yere suçluyor ve abartıyor mu?

İnsan haklarını yeniden düşünmek

Peki ya –hakkında kitaplar yazdığım, sayısız konferanslar verdiğim, Cumhurbaşkanlığı Sarayı içinde dahi konuşmalar yaptığım ve hatta uğrunda hapis yattığım– bu Beyanname’nin diğer tüm doktrinler gibi yeniden gözden geçirilmesi gerekiyorsa ne olacak?

Bu makalemde -bütün bu dönemde edindiğim tecrübeyle birlikte- ilk okuyuşumdan çeyrek yüzyıl sonra, metni fikrî otopsi masasına yatırıyorum. Temel derdim ise metne, [İmam Şafii’nin şiirinde dediği gibi] “tüm kusurları görmez olan rıza nazarıyla” bakmamak.

İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi’nin otuz maddesinde sınıflandırılan haklar ve hürriyetlerin bir listesini alalım. O, temel insan ihtiyaçlarının *a priori* bir listesidir, insan onuruna yakışır bir varoluşun gereklilikleri ve şartlarıdır, insanlığın hedefleri ve hayalleridir. Peki ya satır aralarını da okursak nasıl bir metin görürüz?

Önsözünde uluslararası kanun koyucu şöyle yazmış: “İnsan haklarının tanınmaması ve hor görülmesi insanlık vicdanını isyana sevk eden vahşice eylemlere sebep olduğundan...” Güzel, ama kim insan haklarını tanımayıp hor görüyor ve ona karşı vahşice eylemlerde bulunuyor? Sömürgeciler Mars’tan mı geldi?

Kim, “İrk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasi veya diğer herhangi bir akide, milli veya içtimai menşe, servet ve doğuma dayanan ayrımcılığı” uyguluyor? (2. Madde)

Kim, “Her ferdin yaşama hakkına, hürriyetine ve kişi emniyetine” meydan okuyor? (3. Madde)

Kim, insanı kölelik veya kulluk altına alıyor ve insan kaçakçılığıyla uğraşılıyor? (4. Madde)

Kim, insanı işkenceye, zalimane, gayriinsani, haysiyet kırıcı cezalara veya muamelelere maruz bırakıyor? (5. Madde)

Kim, herhangi bir insanın keyfi olarak tutuklanmasına, alıkonmasına veya sürülmesine izin veriyor? (9. Madde)

Kim, insanı düşünce ve ifade özgürlüğünü kullandığı, haberleri ve fikirleri aradığı, elde ettiği ve başkalarına yaydığı için cezalandırıyor? (19. Madde)

Kim, insanın eşit iş karşılığında eşit ücret alma, kendisine ve ailesine insan haysiyetine uygun bir yaşayış sağlayan ve gerekirse her türlü sosyal koruma vasıtalarıyla da tamamlanan adil ve tatmin edici bir ücret alma hakkını engelliyor? (23. Madde)

Tüm bu soruların cevabı tabii ki insandır, ister bir birey ister zaptedilmez bir grup isterse bir devleti idare edenler olsun, insanın ta kendisi... Küresel kanun koyucunun insan haklarını tanımama suçunu belirsizlikle inşa ederken atladığı şey neydi? İnsanoğlunun gerçek ve karmaşık tabiatı.

Zahirde ve gizlide insanlık halleri

Konuyu açıklığa kavuşturmak gerekirse, şu aşikârdır ki, küresel kanun koyucunun bahsettiği insan –zahirde– hayatı boyunca öldürülme, aşağılanma, haksızlık, ayrımcılık, zulüm, zorbalık, sömürü vs.’ye maruz kalan zayıf bir varlıktır. Gizlide –ve zımmen– ise öldürme, kölelik, zorbalık, sömürü, hoşgörüsüzlük vs.’yi bizzat uygulayan korkunç bir varlıktır.

Birisi çıkıp da şöyle diyebilir: İnsanın kurban rolüne de cellat rolüne de razı gelmeyen bir varlık olduğunu unuttun, bu beyanname de “İnsanlık topluluğunun bütün fertleri ile organlarının -bu Beyanname’yi daima göz önünde tutarak- bu haklar ve hürriyetlere saygıyı güçlendirmeye gayret etmeleri amacıyla bütün halklar ve milletler için ulaşılabilecek ortak ideal olarak” ilan edildi...

Tamam, dediğiniz gibi olsun ve bu üçüncü yönü “vicdanın sesi olan insan” olarak adlandıralım; ama sorun şu ki, vicdanın varlığı, içimizdeki şeytanın varlığını ortadan kaldırmayıp aksine onu teyit eder. Vicdan, içimizdeki şeytanın günahkârlığını kısıtlamak için her an teyakkuza bekler.

O halde insanı her an cellat yapabilecek –günümüz diliyle– tüm “algoritmalar”ın içinde var olduğunu bilirken, nasıl onunla tam anlamıyla mutlak bir empati kurabiliriz ya da tabiatının bir yüzünü görmezden gelebiliriz? En masum haliyle kurban, en cani haliyle cellât, çoğu zaman da her ikisi bir arada olan böyle bir varlığı nasıl kutsayabiliriz?

İnsan haklarına inancımızı yitirmeli miyiz?

Şimdi de sorunun acı verici olanına gelelim: Endişeli olan nefislerimizi teskin etmek için sarıldığımız naif algılara ve kuruntulara esir düşmüş olabildiğimiz, ancak yine de hep yanılğaların peşinde koşmaya devam ettiğimiz gerçeği ortadayken insan haklarına inancımızı mı yitirelim?

Tabii ki hayır. Birleşmiş Milletler tarafından 10 Aralık 1948’de kabul edilen İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, insanlığın en önemli kazanımlarından biridir. Çünkü hazırlanmasına insanlığın kahir ekseriyetinin temsilcilerinin katkı verdiği ilk metindir ve ayrıca şiddetin ve vahşetin daha az olduğu, daha adil bir dünya düzeni kurmaya çalışan tüm uluslararası antlaşmaların ve sözleşmelerin doğuşunda önemli bir rol oynamıştır.

Şüphesiz, mazlumları mensubiyetlerine bakmaksızın desteklemek üzere uluslararası ve yerel insan hakları örgütleri üzerinden seferber edilen yüz binlerce insan sağ olsunlar, onlar yukarıda zikrettiğimiz insanoğlunun üçüncü yüzünün en iyi tecessüm etmiş halidir.

Tabii ki, en zor koşullarda, özellikle de (Mısır ve Suudi Arabistan gibi) felaket içindeki Arap dünyasında mücadeleye devam edenleri ve bir sonraki istibdat dalgasıyla ve yeni diktatörlerle yüzleşmeye hazırlık yapanları selamlamalı ve desteklemeliyiz. Bu yeni diktatörler, eski Avrupalı ve Amerikalı efendilerine –yarım asırdan fazla bir süredir onlardan aldıkları destekle

ayakta kalmalarına rağmen– biattan vazgeçip şimdilerde bizleri Çin örneğine biat etmeye hazırlıyorlar.

Tabii ki insan haklarını savunma mücadelesine katıldığım için hiç pişman değilim ve 1980’ler ve 1990’larda işkence afetine karşı mücadele eden Tunus ve Arap insan hakları hareketine katılıp öncülük etmem hayatımda en çok iftihar ettiğim şeydir. Allah şahittir ki cumhurbaşkanlığına geldiğimde bu iğrenç suçu tam anlamıyla engelledim ve İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi’nde belirtilen herhangi bir hakkı, özellikle de düşünce ve ifade özgürlüğünü çiğnemedim.

Ancak bütün bunlar, gerek yerel düzeyde gerekse bölgesel olarak Arap dünyasında insan hakları hareketinin işleyiş biçiminde acı verici gözden geçirmelerin gerekliliğinden bizi muaf tutmuyor. Maalesef ki bu hareketin yaşadığı savrulmalara ve seçiciliğine bizzat şahit oldum; Şam katilinin pohpohlanmasından (gerçekten de öyle) söz etmiyorum bile... Hatta bu gözden geçirme, ilk Beyanname’nin kendisini bile kapsamalı.

İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi’ni yeniden yazmak

2048 yılında insanlık, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi’nin ilanının 100. yıldönümünü kutlayacak; bu kutsal bir metin olmadığından yeniden gözden geçirme fırsatını üç düzeyde değerlendirmek gerekir:

Birincisi, önsözde küresel kanun koyucu şöyle yazmış: “İnsan haklarının tanınmaması ve hor görülmesi insanlık vicdanını isyana sevk eden vahşice eylemlere sebep olduğundan...” Cesareti toplayıp metni şu şekilde yeniden yazma vakti geldi: “İnsanın, insan haklarını tanımaması ve hor görmesi vahşice eylemlere sebep olduğundan...”

Bu formülasyonla birlikte, gerçeklerden kaçmak yerine, insanın şeytani yarısının varlığını ve eylemlerinden doğan sorumluluğa katlanması gerektiğini kabul ediyoruz. Böylelikle Harari ve başka herhangi bir kimse, bizi kutsallık sıfatı atfettiğimiz gerçek dışı bir varlığa tapmakla suçlayamayacak.

İkincisi, cellât-insana tek bir kelime bile değinmeden kurban-insanın maruz kaldığı insan hakları ihlallerini saymanın bir anlamı yok; hele de cellât, hasımlarına işkence etme, fikir ve inanç hürriyetini engelleme, onları davar gibi satma ve ırklarını sömürme gibi her türlü hakkı kendinde bulurken...

Metnin iç bütünlüğünün ve kapsamlılığının sağlanabilmesi için her bir maddenin insana şeytani yarısının sorumluluğunu hatırlatır şekilde yeniden yazılması lazım. Mesela 18. Maddeyi ele alalım: “Her şahsın fikir, vicdan ve din hürriyetine hakkı vardır.” Bu madde, tamamlayıcı şöyle bir paragraf eklenmedikçe amacına ulaşamaz: “Hukukun belirlediği cezalar çerçevesinde, diğerinin fikir, vicdan ve din hürriyetine saygı duymak her şahsın görevidir.”

Evrensel Beyanname'nin tamamı bu şekilde yazılmış olsaydı ve her hakkı bir görevle ve her görevi kanuni bir yükümlülükle ilişkilendirseydik, gözden geçirilmiş metne "İnsan Hakları ve Görevleri Evrensel Beyannamesi" adını vermemiz gerekirdi ve böylece daha olgun pozisyonlara ve daha net bir vizyona doğru adım atardık.

Üçüncü ve en önemli yanlış tasvir şu: İnsanın kutsallığından hep bahsettik, çünkü tüm kusurlarına ve eksikliklerine rağmen Yaradan'ın lütfuna mazhardı. Ancak fikrin geri kalanı şöyleydi: tıpkı diğer tüm canlı varlıklar gibi...

İnsanın neden olduğu –hepsi de Allah'ın yarattıkları ve mucizeleri olan– sayısız canlı türünün neslinin tükenmesine baktığınızda ve dünyada yol açtığı yıkımın farkına vardığınızda şu korkunç düşünce aklınıza geliverir: İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin yayınlanması da dâhil hümanist vizyonlar, bugün Allah'ın mülkünde en tehlikeli canlı olan bir varlığı yüceltiyor ve kutsallaştırıyor.

Tabiat salgın hastalıklarla kendini mi savunuyor?

Peki, giderek artan ve insan ırkının varlığını tehdit eden bu salgın hastalıklar, –mütedeyyinlerin mantığıyla– insana gururu, kibri ve ahmaklığı yüzünden Allah'ın bir cezası veya –ateistlerin mantığıyla– tıpkı yaşayan bir bedenın kendisini virüslerin ve mikropların saldırısına karşı antibiyotik salgılayarak savunması gibi, tabiatın da kendi kendini savunduğu bir mekanizma olabilir mi?

Çok şükür ki bugün artık insanın, bizimle aynı havayı, suyu, onurlu bir şekilde hayat sürme hakkını paylaşan diğer canlı varlıklar arasında yaşayan bir varlıktan başka bir şey olmadığı konusunda artan bir farkındalık var. Bu, belgesel kanallarının en gelişmiş bilimsel araştırma verilerine dayanan –zikredilmeyi ve teşekkürü hak eden– yayınlarıyla katkıda bulunduğu yeni bir tasavvur.

Acayıplığı, mucizeviliği ve tabiatüstü zekâsı ile tüm canlı varlıkların Yaratan'ın harikaları arasında yer aldığını keşfetmemiz için bitkiler ve hayvanlar âlemi [belgeseller sayesinde] gafil gözlerimizin önüne açıldı. Zekâyı, dili ve duyguları sadece insanoğlunun münhasır tekelinde sayan cahilce ve safça yüzeysel görüşlerin ne kadar da mahkûmuyduk; –bilinçlenmenin şokundan sonra– insanın her şeyin ölçüsü olduğu efsanesini sürdürmenin artık neresindesiniz?

Sadece insanlık ailesi değil, aynı zamanda çeşitli canlı türlerinin oluşturduğu bütün bir yapı içinde tüm haklar ile görevlerin birbiriyle bağlantısını –giderek daha fazla– anlıyoruz. İnsanoğlu tarafından insan haklarının hor görülmesi, sadece insanlığı isyana sevk eden vahşice eylemlere sebep olmuyor, aynı zamanda diğer canlı varlıkların hukukunun hor görülmesi de –çevrenin tahribi de dâhil– vahşice eylemlere yol açıyor ve bu halimizle adeta bindiğimiz dalı kesiyoruz.

Bu nedenle gelecek nesilden hukukçuların bu belgeye –üzerinde uzlaşılan şekilde– ilave bir 31. Madde eklemeleri gerekir; ancak önemli olan, kelimelerin temel fikri billurlaştırmasıdır. Nasıl ki insanoğlu geçmişte maruz bıraktığı tüm ihlallerden kurtulmuş sağlıklı bir çevre hakkına sahipse, hayvanlar ve bitkilerden oluşan tüm canlı varlıkların da iyi şartlarda hayat sürme hakkı vardır ve insanın bu haklara saygı göstermesi ve bunu somutlaştırması bir görevidir.

İnsanoğlunun ihtilafları ışığında, anlaşmanın bundan daha ileri gidebileceğini zannetmiyorum; ancak eğer ki böyle bir madde aktif şekilde devreye sokulmazsa –dengelerin bozulmasını kaldıramayan– tabiatın, gerekirse yeryüzünün barındırdığı türler listesinden insanoğlunu çıkararak dengeyi yeniden kuracağı kanaatindeyim. Ve bu kuralı eğer dinî bir tabirle ifade etmek isterseniz... De ki: İnsanoğlunu yeryüzünde halife kılan Allah –insanın sorumluluğa layık olmaması karşısında– işleri yerli yerine koyması ve mülkünü koruması için tabiatın elini serbest bıraktı. Böyle bir korkunç ihtimal, artık çok geç olmadan teoride ve pratikte kendimizi gözden geçirmemizi gerektirmez mi?

Bu yazı ilk kez 28 Mayıs 2020’de yayımlanmıştır.

Munsif Merzûkî’nin El-Cezire Arapça internet sitesinde yayımlanan “Acı Verici Gözden Geçirmeler (1): İnsan Hakları” başlıklı yazısının önemli bölümleri Zahide Tuba Kor tarafından Arapçadan Türkçeye çevrilmiştir. Makalenin orijinaline ve tamamına şu linkten ulaşabilirsiniz: <https://www.aljazeera.net/knowledgegate/opinions/2020/5/9/%D8%A7%D9%84%D9%85%D8%B1%D8%A7%D8%AC%D8%B9%D8%A7%D8%AA-%D8%A7%D9%84%D9%85%D9%88%D8%AC%D8%B9%D8%A9-%D9%81%D9%8A-%D9%85%D8%AC%D8%A7%D9%84-%D8%AD%D9%82%D9%88%D9%82-%D8%A7%D9%84%D8%A5%D9%86%D8%B3%D8%A7%D9%86>

1. <https://fikirturu.com/toplum/koronavirus-ve-kardesleri/>
2. <https://www.perspektif.online/tr/jeopolitik/koronavirus-zahmetli-bir-muhasebeyi-gerekli-kiliyor.html>

Not: Merzukî’nin bu ufuk açıcı yazısını tercüme eden Zahide Tuba KOR’a ve fikirturu.com’a teşekkür ederiz.